

УДК 477(47) (“17”)

## ЧЕРНІГІВСЬКА ДУХОВНА СЕМІНАРІЯ – ОСЕРЕДОК ОСВІТИ, КУЛЬТУРИ НАУКИ РЕГІОНУ

Я.М.Крапивний

***Анотація.** У статті на основі ретроспективного аналізу спеціально – історичної та релігійної літератури описано етапи становлення Чернігівської духовної семінарії як центру просвітництва, освіти й культури регіону, охарактеризовано зміст педагогічної підготовки випускників цього навчального закладу.*

***Ключові слова:** професійна підготовка, педагогічна майстерність, педагогічна техніка, духовна семінарія.*

***Аннотация.** В статье на основе ретроспективного анализа специально-исторической и религиозной литературы раскрыто генезис становления Черниговской духовной семинарии как центра просвещения, образования и культуры региона, охарактеризованы содержание педагогической подготовки выпускников этого учебного заведения.*

***Ключевые слова:** профессиональная подготовка, педагогическое мастерство, педагогическая техника, духовная семинария.*

***Summary.** In the article is the genesis of the formation of Chernihiv seminary as a center of enlightenment, the education and culture of the region on the basis of retrospective analysis special – historical and religious literature revealed, the content of teacher training graduates of this school is described.*

***Keywords:** training, pedagogical skills, teaching equipment Theological Seminary.*

**Постановка проблеми.** На сучасному етапі реформування освітньої галузі актуальною є проблема дослідження підготовки майбутнього вчителя в духовних закладах освіти Чернігівської губернії. У даний час гуманістичні пріоритети вищої педагогічної освіти потребують розвитку суб'єктивності та незалежності майбутніх педагогів, їхньої самостійності, активності, творчого пошуку та відповідальності за свій професійний саморозвиток. Серед проблем історії духовної культури України важливе місце займають дослідження розвитку системи освіти, творчої діяльності окремих навчальних закладів, насамперед Острозької, Києво-Могилянської Академії, Львівського, Київського, Одеського класичних університету та інших навчальних закладів. Але важливе значення у системі професійної підготовки вчителя й педагогічних кадрів для національних шкіл та розвитку освіти й культури України загалом відігравали середні навчальні заклади, що були засновані у XVII столітті: Чернігівський, Харківський, Переяславський колегіуми. Саме в цих навчальних закладах формувалися традиції підготовки вчителя-майстра, виникали нові форми та методи становлення елементів педагогічної майстерності в їх навчально-виховних системах [1, с. 121].

Після реорганізації Чернігівського колегіуму в семінарію, що відбулося у 1786 р., навчальний заклад посів помітне місце в культурно-світоглядному житті краю. Варто зауважити, що в радянській історіографії, історії педагогіки склалася думка про духовні семінарії як школи, обмежені схоластичним навчанням, де студенти опановували лише богослов'я, готуючись стати носіями “опіуму для народу” [2, с. 55]. Але слід зважати на те, що по всій Російській імперії кінця XVIII–XIX ст. переважно домінувала духовна освіта, котру отримували в духовних семінаріях. Основна маса училищ та шкіл визначеного періоду існувала при церквах та монастирях і фінансувалася ними. Вчителями були у них священики та дяки, а підготовку останніх здійснювали саме духовні семінарії [2, с. 55].

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Дослідженню означеної проблематики присвячено чимало наукових розвідок таких відомих учених, як Н.Ципляк, С.Машенко, О.Тарасенко та інші. Вищезгадані дослідники в ракурсі релігійних поглядів безпосередньо характеризують даний заклад краю та його впливу на суспільно – культурні процеси Чернігівщини. Ми ж намагались простежити генезис педагогічної освіти, виходячи з того, що Чернігівська духовна семінарія стала потужним осередком підготовки діячів освіти, науки, культури тощо.

**Мета статті:** здійснити історико-педагогічний аналіз розвитку освіти, культури та науки в Чернігівській духовній семінарії, дослідити її роль в освітньому просторі регіону та України, загалом.

**Виклад основного матеріалу.** Наприкінці XVIII ст. Росія, до складу якої було інкорпоровано більшу частину українських земель, увійшла в завершальну стадію тривалого процесу формування імперської державної системи. 1786 р. стає роком реформування Чернігівського колегіуму – одного з провідних вищих закладів освіти Гетьманщини. Післянижки реформ саме в 1786 р. й було створено Чернігівську духовну семінарію. Чернігівський колегіум знаходився у центрі міста, де, як скаржився Чернігівський єпископ, “великие шумы и крики вносили в занятия беспокойство и помешательство”.

Тому наприкінці XVIII ст. для семінарії було придбано садибу Чернігівського полковника Павла Полуботка. Чернігівська духовна семінарія продовжувала педагогічні традиції Чернігівського колегіуму. Повний курс семінарії для підготовки вчителя тривав 10–12 років [3, с. 39].

Чернігівська духовна семінарія, яка проіснувала майже півтора століття (1786-1919 рр.), давала можливість своїм випускникам обіймати посади вчителів та священнослужителів. Вона стала не лише духовним навчальним закладом, а й посіла провідне місце в духовному й культурному житті регіону [4, с. 277].

Штат семінарії складався з ректора, інспектора та його помічників, духовника, викладачів, бібліотекаря, секретаря, економа й почесного наглядача. У семінарії існував шестирічний термін навчання. В разі потреби могли відкриватися також паралельні відділення. До даного навчального закладу приймалися юнаки православного віросповідання віком від 14 до 16 років. Після закінчення курсу навчання в семінарії кращі вихованці могли вступити на навчання в духовній академії. До 1884 р. вихованці мали право звільнитися з духовного відомства. Учні, які закінчили навчання в семінарії, охоче приймали до Ніжинського ліцею князя О.Безбородька без вступних випробувань [5, с.45]. Як відзначає Н.Ципляк, семінарія у цей час стала провідним закладом освіти та культури Чернігівської губернії. Духовним закладам типу семінарій була притаманна чотириурочна система навчання. За Статутом 1867 р. тривалість уроку становила 1 годину 15 хвилин з 15 хвилинною перервою між уроками. Лише через деякий час, а саме з 1884 р., тривалість уроку було скорочено до 1 – і години [5, с. 45]. У цей же час було запроваджено обов'язкові практичні уроки в початковій школі, що зазвичай існували при семінаріях; заняття організовувалися винятково в п'ятих і шостих класах. Таке нововведення суттєво підвищувало педагогічну майстерність студентів семінарії, адже їхня практика розпочиналася досить рано, а це, зі свого боку, сприяло кращій фаховій підготовці. Викладачі семінарії були особами православного віросповідання, котрі мали вчений ступінь магістра або кандидата Духовної Академії. Методи й форми викладання в семінарії допомагали розвитку в учнів природних здібностей і стимулювали розумову діяльність вихованців. Викладачі семінарії здійснювали наукову та науково-методичну роботу, публікували свої творчі розробки в провідних фахових виданнях того часу. Ректор Чернігівської семінарії зазвичай був редактором “Черниговских епархиальных известий”, тому всі викладачі семінарії мали змогу друкувати у цьому часописі свої наукові розвідки та передавати педагогічний досвід іншим колегам, а також учням закладу.

Для розвитку розумових здібностей і більш чіткого та детального засвоєння знань використовувалась практика написання письмових робіт. У 1 – му і 2 – му класах їх виконувалося не менше 10; у 3 – му й 4 – му – не менше 8; у 5 – му і 6 – му не менше 6. Теми не були випадковими чи на вибір студентів, вони обговорювалися на педагогічних радах і затверджувалися ректором. Перевіряли письмові роботи дуже ретельно, а після повторної перевірки викладачем їх переглядав ректор семінарії [5, с. 46]. Ці письмові роботи дозволяли виявити в учнів творчу уяву та критичне мислення, комунікативні здібності, навички для подальшої освітньої діяльності. Образ учителя-майстра, справжнього сподвижника освітньої справи, надихав учнів духовної семінарії на вдосконалення власної особистості, наслідування тих професійних рис, що їх демонстрували вчителі закладу. Викладацький склад добре усвідомлював: випускники стануть у майбутньому не лише просвітителями, більшість з них підуть на педагогічну ниву, тобто стануть учителями середніх навчальних закладів і початкової ланки освітньої системи означеного періоду.

Аналіз та обробка стародруків в архівних установах дозволяє з упевненістю стверджувати, що випускники семінарії призначалися на вчительські посади. Даний факт змушував приділяти значну увагу вивченню педагогіки. Цей навчальний курс був покликаний розвинути в учнів професійно-педагогічні вміння і навички, необхідні для організації навчально-виховного процесу. Спочатку студенти отримували в семінарії ґрунтовну підготовку й теоретичну – лише потім переходили до практики.

В наказі Синоду від 27 лютого 1866 р йшлося про наступне: “отменить в семинариях преподавание медицины, сельского хозяйства и естественной истории, а взамен ввести курс педагогики, как предмет более необходимый для будущих пастырей и учителей народа”. Але потрібно звернути увагу на той факт, що курс педагогіки у Чернігівській духовній семінарії почав викладатися ще з січня 1866 р. Безумовно, як навчальна дисципліна, педагогіка сприяла розвитку в студентів кращих рис, необхідних для подальшої діяльності на посаді вчителя [4, с. 277]. Як зауважує Н.Ципляк, у вересні 1866 р. за розпорядженням Синоду була вже формально відкрита й кафедра педагогіки. Адже студентам цього духовного закладу в майбутньому судилося викладати в церковно-приходських та сільських школах даного регіону й поза його межами. Виходячи з цього, курс педагогіки був покликаний ознайомити учнів семінарії з власне педагогічним мистецтвом. Нами встановлено, що пізнання педагогіки

проходило не лише на теоретичних заняттях в аудиторії, а й на практичних заняттях безпосередньо в школах [4, с. 277]. Наставник студентів, дяк-учитель прагнув формувати у своїх учнів професійну постановку голосу, дикцію, дихання, манеру триматися перед аудиторією, вміння виголошувати навчальний матеріал, викликати у слухачів позитивні почуття.

Можна з упевненістю стверджувати, що Чернігівська духовна семінарія продовжила кращі педагогічні традиції Чернігівського колегіуму. Як відзначає О.Тарасенко, з рапорту Чернігівського єпископа Ієрофея (Малицького) до Св.Синоду від 24 серпня 1794 р. видно, що Чернігівська семінарія на той час мала класи богослов'я, філософії, риторики, піітики, верхній і нижній клас граматики. Загальна кількість учнів в семінарії на ті роки становила 442 чоловіки, з них лише 50 навчалося на “казеннім кошти” [3, с. 39]. Популярність духовної семінарії була дуже велика, адже крім вихідців із Чернігівської єпархії, тут здобували освіту учні з Київської, Новгород-Сіверської, Могилівської єпархій, Катеринославської та Воронежської губерній. Станом на 1794 р. у Чернігівській семінарії разом з перфектом працювали 5 викладачів. У 1802 р. в даному закладі налічувалося 805 учнів (богословський клас – 33, філософський клас – 95, клас риторики – 279, клас поезики – 68, вищий клас граматики – 221, нижчий клас граматики – 109). Відомий і той факт, що 681 семінарист походив з духовного стану, а 124 – належало до різних станів [3, с.39]. Заслуговує на увагу наявність такого предмета, як риторика, бо саме в Чернігівському колегіумі вона була найпопулярнішим курсом навчання. Курс риторики покликаний навчити студентів основ красномовства, комунікативної культури та використання мовних норм у процесі спілкування. Риторичні традиції, які склалися ще в колегіумі, продовжили своє існування і в семінарії. Вони спонукали студентів ретельно працювати над уміннями складати та проголошувати панегіричні, похвальні, вітальні, судові та інші проповіді, промови та вести листування. Викладачі колегіуму, регенти хорového колективу, прагнули через навчання виконавській манері сформувати в студентів такі необхідні професійні риси, як постановка голосу, дихання, дикція, інтонування – виняткові елементи для становлення педагогічного професіоналізму тих, хто присвятить себе служінню вчительській професії [1, с. 123].

Нами встановлено той факт, що в семінарії постійно зростала чисельність студентів. Це було викликано ліквідацією у 1797 р. Новгород-Сіверської єпархії і тамтешньої семінарії, внаслідок чого її учнів було переведено до Чернігова. Чернігівська духовна семінарія готувала своїх вихованців до служби при приході. Однак, вихованці нерідко йшли на цивільну службу чи продовжували навчання в університетах. Значна кількість випускників семінарії влаштовувалися на посади вчителів початкових шкіл і училищ, також займалися приватною педагогічною діяльністю.

Упродовж 1808–1814 рр. у галузі духовної освіти відбулися реформи. Вони безпосередньо стосувалися й організації навчального процесу. Повний курс семінарії, як правило, став складатися з трьох відділень: риторики, філософії та богослов'я. На кожному відділенні студенти навчалися два роки. Тут викладалася словесність, математика, фізика, історія церкви, християнська археологія, Святе письмо, філософія, богослов'я. Вивчення латинської, давньогрецької та давньоєврейської мов було обов'язковим. Крім того, на вибір вивчалася німецька та французька мови. Таким чином, запроваджені урядом царської Росії освітні реформи свідчили про бажання державних та громадських очільників поліпшити всю систему освіти, вдосконалити загальний та професійний рівень тих, хто безпосередньо опікувався практикою навчання й виховання підростаючого покоління.

Навчальні дисципліни вивчалися учнями семінарії за конспектами лекцій, які зазвичай надиктовувалися викладачами [3, с.40]. Вивчений матеріал закріплювався на практиці у вигляді виступів на латинському діалекті. Така практична діяльність мала велике значення для учнів семінарії в навчально-виховній системі як одна із форм тренування красномовства, можливості перевірити знання, набуті під час навчання. Все це сприяло формуванню професійних навичок, застосуванню комунікативних умінь і креативних здібностей студентів, котрі допомагатимуть їм у подальшій педагогічній практиці. Двічі на рік – у грудні та червні студенти семінарії складали внутрішні іспити [3, с.40]. У травні відбувалися так звані “рекреації”, під час яких студенти розважалися, співали, влаштовували театральні вистави. Такий вид діяльності студентів Чернігівської духовної семінарії приносив неабияку користь у вдосконаленні не лише мовлення, але й внутрішньої та зовнішньої педагогічної культури, що була необхідною складовою подальшої учительської практики.

Поступово в семінарії зростала кількість викладачів, які були вихованцями цього ж закладу. Для керівництва навчально-виховним процесом, як і раніше, призначався ректор. У справах нагляду за навчанням та поведінкою студентів був утворений (аналогічно і в Чернігівському колегіумі) інститут інспекторів, що безумовно мало великий вплив на розвиток комунікативності майбутніх учителів – випускників семінарії, та слугувало продовженням традиції системи виховання і навчання, що утвердилися в чернігівській школі протягом усього її існування. Студенти, успішні в навчанні на

старших курсах, закріплювалися за учнями, які щойно вступили до навчального закладу, та допомагали їм в адаптації, стежачи за дотриманням внутрішнього розпорядку та благопристойності поведінки. Внаслідок цього, студенти старших класів набували навичок педагогічного та виховного досвіду.

**Висновки.** Таким чином, Чернігівська духовна семінарія в XVIII – XIX ст. як загальноосвітній та всестановий навчальний заклад, була основним просвітницьким центром регіону, готувала високоосвічених особистостей: педагогів, писарів, духовенство, літераторів, також багато її випускників вступали до медичних шкіл.

Одним із найважливіших напрямів діяльності семінарії була підготовка вчителів, бо саме семінарія задовольняла потреби в педагогічних кадрах як Чернігівщину, так і прилеглі до неї території. Щойно розпочиналося навчання в семінарії, учні залучалися до педагогічної діяльності, виконували обов'язки інспекторів, підробляли домашніми вчителями, приватно навчали дітей у заможних родинах. Саме цей вид діяльності був широко розповсюдженим не лише як засіб додаткового заробітку серед малозабезпечених вихованців, а й спосіб долучення до просвітницької роботи в регіоні. Випускники, які обрали духовну кар'єру, висвячувалися на священника або дяка і брали активну участь у розповсюдженні знань серед населення.

Таким чином, Чернігівська духовна семінарія стала провідним освітнім закладом Північного Лівобережжя й задовольняла потреби регіону в педагогічних кадрах, державних службовцях, церковних діячах. У семінарії значну увагу приділяли педагогічній підготовці учнів. Це, безсумнівно, відповідало потребам часу, адже саме вихованці духовних семінарій працювали вчителями у церковно-приходських школах, де навчалася значна частина дітей шкільного віку [4, с. 280]. Випускники семінарії вирізнялися ґрунтовною теоретичною і практичною підготовкою, їх постійно запрошували в якості вчителів та церковних діячів у різні регіони Російської імперії.

#### **Література**

1. Лаврінченко О. А. Історія педагогічної майстерності. / О. А. Лаврінченко – К., Богданова А. М., 2009. – 328с.
2. Машенко С. Чернігівська духовна семінарія як культурно-освітній осередок України / С. Машенко // Сіверянський літопис. – 2001. – № 5. – С. 55.
3. Тарасенко О. До питання про організацію навчального процесу в Чернігівській духовній семінарії наприкінці XVIII– у першій половині XIX ст. / С.Машенко // Три століття гуманітарної та педагогічної освіти в Чернігові: від колегіуму до університету: збірник матеріалів Ювілейної наук.конф, присвяченої 300 річчю Чернігівського колегіуму і 85 річчю Чернігівського державного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка – Чернігів, 2001. – С.39–42.
4. Ципляк Н.О. З історії педагогічної підготовки учнів Чернігівської духовної семінарії / Н.О. Ципляк //Три століття гуманітарної та педагогічної освіти в Чернігові: від колегіуму до університету: збірник матеріалів Ювілейної наук.конф, присвяченої 300 річчю Чернігівського колегіуму і 85 річчю Чернігівського державного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка – Чернігів, 2001. – С. 277–280.
5. Ципляк Н. О. Організація навчального процесу в Чернігівській духовній семінарії у другій половині XIX ст. / Н. О. Ципляк // Три століття гуманітарної та педагогічної освіти в Чернігові: від колегіуму до університету: збірник матеріалів Ювілейної наук.конф, присвяченої 300 річчю Чернігівського колегіуму і 85 річчю Чернігівського державного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка – Чернігів, 2001. – С. 45–47.